

schapen en varkens. De fruitteelt, het pluimvee en de imkerij worden in het kort gememo-reerd. De oogstopbrengsten fluctueren vrij heftig. Het gemiddelde van de opbrengst-factoren - tarwe 1:4,5 en rogge 1:6,5 - is naar mijn gevoelen in deze streek met een zeer intensieve landbouw wat aan de lage kant. Er werden erwten en bonen geteeld voor de menselijke voeding, doch de verbouw van peulvruchten was minder omvangrijk dan in Engeland in de vijftiende en zestiende eeuw. Als veevoeder werden onder andere haver, paardebonen, koolbladeren en oliekoeken gebruikt. Dit wijst op de teelt op vrij uitge-brede schaal van kool en oliehoudende zaden. Voor zover mij bekend, is dit de oudste vermelding van oliekoeken.

De pachtijd is vaak negen jaar; wellicht geeft dit nog een aanwijzing over het vrucht-wisselingstelsel, waarover in de bronnen weinig te vinden is. Op de grote bedrijven wordt met gehuurde arbeidskrachten gewerkt, waarvan de auteur de lonen heeft berekend. Hij wijst op de stabiliteit in de personeelsbezetting in tegenstelling tot de bedrijven van Thierry d'Hirecon in Artois (veertiende eeuw) en van Hemmema (zestiende eeuw) en Loder (zeventiende eeuw), waar de arbeidskrachten veelvuldig wisselden. In het Brugse heeft men te maken met bedrijven van geestelijke instellingen, terwijl de andere behoorden aan particuliere eigenaren, die er op uit waren de arbeidskosten zo laag mogelijk te houden. Er zal bij de exploitatie wel enig verschil in mentaliteit hebben bestaan.

Aan deze belangrijke studie zijn vele tabellen, enige grafieken, een kaartje, een lijst van munten, maten en gewichten toegevoegd. De literatuurlijst is zeer uitgebreid, zij omvat geheel West-Europa in de late middeleeuwen, tenslotte nog samenvattingen in het Engels en het Frans.

B. H. Slicher van Bath

Peter Spufford, *Monetary Problems and Policies in the Burgundian Netherlands, 1433-1496* (Leiden: E. J. Brill, 1970, x, 229 blz., f. 65.-).

Dr. Peter Spufford, leerling van Ph. Grierson, heeft al naam gemaakt als auteur van vakkundige studies over laat-middeleeuws geld en geldpolitiek en van een nuttige numis-matische bijdrage in het derde deel (1963) van de *Cambridge Economic History*. In België en in Nederland hebben sommigen het genoeg gehad hem ook persoonlijk te ontmoeten toen hij in 1958 en in 1959, voorgelicht door Prof. Van Werveke, hier materiaal verzamelde voor zijn Ph. D. thesis over het muntwezen in de Bourgondische Nederlanden. Dit proef-schrift, in 1962 aan de Universiteit van Cambridge voorgelegd, is acht jaren later voor een ruimer publiek toegankelijk gemaakt in een goed verzorgde (en vrij prijzige) uitgave. Wij kunnen hier blij om zijn, want wie ook maar enigszins thuis is in de Bourgondische periode, weet hoezeer monetaire kwesties toen de bestuurderen hebben beziggehouden en welk een rol interterritoriale besprekingen 'opt stuck vander munten' spelen in de discussie over het ontstaan van de Staten-Generaal in de Nederlanden.

Dr. Spufford heeft zijn bibliografische gegevens tot 1968 bijgewerkt, maar overigens nauwelijks aan zijn typescript geraakt. Met enige verrassing stuit men zo bij het laatste hoofdstuk (dat juist over de bemoeiingen van de Staten met de munt handelt) van dit in 1970 gedrukte boek op een verwijzing naar een niet alleen 'somewhat expanded', maar ook 'greatly revised version' hiervan, die al in 1966 is verschenen¹.

1. 'Coinage, Taxation and the Estates General of the Burgundian Netherlands', *Standen en Landen*, XL (1966) 63-88.

Wat ons hier geboden wordt, is een studie van de economische en politieke achtergronden van de Bourgondische muntslag, die in het bekende handboek van Enno van Gelder en Hoc voortreffelijk is beschreven². Men zou kunnen zeggen: de uitwerking van een schets die Pirenne indertijd heeft gemaakt op twee bladzijden van zijn *Histoire de Belgique*³. Iets dus zoals veertig jaren geleden, in hoofdzaak voor een latere tijd, door Gerhard Pusch is beproefd⁴, maar nu ruimer opgevat. G. Pusch had zich niet alleen voornamelijk gericht op de zestiende eeuw, maar zich ook bepaald tot de munt-productie van Brabant en Mechelen, waardoor hij, zoals Dr. Spufford opmerkt (p. 38), soms tot onjuiste gevolgtrekkingen is gekomen. Zijn dissertatie is niettemin nog wel zó bruikbaar, dat het verantwoord was de nieuwe studie te laten eindigen waar die van Pusch pas goed begint: met het herstel van een stabiele munt in 1496 en volgende jaren, na een ernstige inflatie ten tijde van Maximiliaan's bewind.

Een zinvol begin was de door Philips de Goede op 12 oktober 1433 uitgevaardigde ordonnantie, waarbij voor Vlaanderen, het onlangs verworven Brabant en de vlak tevoren definitief Bourgondisch geworden graafschappen Henegouwen en Holland een gemeenschappelijke munt werd ingesteld: de zilveren stuiver of patard, van 2 groten Vlaams, die als 'vierlander' bekend is, benevens lagere waarden. Daarnaast zouden, eveneens in deze vier landen, gouden ridders van 50 gr. VI. worden geslagen. De schepping van deze gezamenlijke munt, die een gezamenlijk belang vertegenwoordigde, heeft, zoals op p. 8 wordt opgemerkt, een niet te onderschatten bijdrage geleverd tot de vorming van de 'Bourgondische staat'.

Niet dat de eenheidsmunten (met de vervaardiging waarvan in Holland en Brabant, na enige strubbelingen, eerst in de loop van 1424 werd begonnen) de alleenheerschappij zouden hebben verkregen, of zelfs maar dat zij terstond in het geldverkeer zouden hebben gedomineerd. Dit laatste gebeurde geleidelijk, in de volgende decennia. De lage landen vormden reeds vóór 1433 een 'monetaire regio' (over dit begrip p. 4), met vervloeiende grenzen, waarbinnen dezelfde munten in bonte verscheidenheid, en in wisselende verhoudingen, circuleerden: als zilvergeld emissies van diverse inheemse machthebbers en steden, met een duidelijk overwicht van het Vlaamse zilver, als goudgeld eveneens stukken uit de regio zelf (voornamelijk Hollandse schilden), maar ook en vooral Franse kronen, Engels-Franse saluten, Engelse nobels (die, evenals de kronen, hier ook werden nagemaakt), Rijnse guldens, enz. Dit wijst er op, meent Dr. Spufford, dat een economische eenheid aan de politieke eenwording (dat wil zeggen van een deel van deze landen) is voorafgegaan (p.1), een conclusie die Pirenne zou hebben beaamd. Sinds 1384 waren er al aanlopen geweest tot het invoeren van een gelijke munt voor verschillende gewesten, evenwel zonder het blijvende resultaat van de ordonnantie van 1433. Maar aanvankelijk voegde de nieuwe Bourgondische muntslag aan het mengelmoes van geld dat in omloop was, slechts nog een ingrediënt toe. Trouwens, de circulatie van buitenlands (goud)geld zou nog eeuwenlang voortduren.

Wat de geografische afbakening van het onderwerp betreft, heeft Dr. Spufford zich in beginsel beperkt tot de vier landen bovengenoemd, waar ook het economische zwaartepunt lag, maar eveneens aandacht geschonken aan omliggende gewesten waar het Bour-

2. H. Enno van Gelder en M. Hoc, *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols* (Amsterdam, 1960). Zie ook: H. Enno van Gelder, *De Nederlandse munten* (Aula-boeken 213; Utrecht-Antwerpen, 1965).

3. H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, II (3e dr.; Brussel, 1922) 420-421.

4. G. Pusch, *Staatliche Münz- und Geldpolitik in den Niederlanden unter den burgundischen und Habsburgischen Herrschern, besonders unter Kaiser Karl V.* (Diss. München, 1932).

gondische muntstelsel is ingevoerd of invloed heeft uitgeoefend. Drie hoofdstukken zijn gewijd aan de monetaire structuur van de Nederlanden (rekenmunten, muntslag en muntomloop), en drie handelen meer in het bijzonder over muntproblemen en over muntpolitiek van landsheer en van Staten.

Aan een rekenmunt (p. 13-26 en Appendix I) als maat van waarde, waartoe die van het heterogene goud- en zilvergeld kon worden herleid, was des te meer behoefte waar de koers van eenzelfde geldstuk van gewest tot gewest, of zelfs van stad tot stad, kon verschillen. Maar zoals er veel variatie was van metalen munten, van gewichten en maten, of ook, in een andere categorie, van jaartijlen, zo waren er ook vele van deze rekeneenheden in zwang. In de rekeningen van de rentmeester-generaal te Rijsel komen er gedurende de tien jaren na 1433 niet minder dan twaalf voor. Onder deze twaalf overheersten toch (afgezien van Franse ponden tournois) twee die, evenals de nieuwe munt, op de zilveren Vlaamse groot waren gebaseerd: het pond (van 240) groten Vlaams en het pond van 40 gr. VI. Dit laatste werd verreweg het meest gebruikt (het correspondeerde min of meer met de Rijnse en Bourgondische guldens) en schijnt na 1446 in de rentmeestersrekeningen het rijk alleen te hebben gehad. Met dezelfde voorzichtigheid als die waarmee Dr. Spufford zich hierover uitlaat kan worden opgemerkt dat dit voorbeeld niet overal in het Bourgondische bestuursapparaat schijnt te zijn nagevolgd. De rekeningen van de rentmeester-generaal van Holland bijvoorbeeld werden sinds augustus 1428, na het zoenverdrag van Delft, gesteld in ponden groten Vlaams. Zij, en ook de rekeningen van de Zeeuwse rentmeesters, hebben dit gebruik voortgezet lang na 1433 of 1446. Wel werden steeds vaker geldsommen uitgedrukt in ponden van 40 gr., maar deze werden dan verrekend in de zware Vlaamse ponden.

In het hoofdstuk over muntslag (p. 29-54) wordt gesproken over de typen van het Bourgondische geld en over de, zeer onregelmatige, productie der verschillende munthuizen, voornamelijk naar hun rekeningen (hierbij Appendix III, p. 173-199, met tabellen en grafieken). Onder enig voorbehoud mag de omvang van deze productie geacht worden verband te houden met de economische betekenis van de gewesten. Zo blijkt het Vlaamse bedrijf in de vijftiende eeuw nog het meest actief, neemt de werkzaamheid van die van Brabant en Mechelen toe, kwijnt de munt van Henegouwen weg en zijn die van Holland en, later, van Gelre betrekkelijk weinig belangrijk. Hierbij is misschien te bedenken dat daar, inzonderheid in het economisch toch niet zo onbeduidende Holland, naar verhouding meer Utrechts en 'Oosters' geld in omloop kan zijn geweest.

In dit hoofdstuk treffen ook enkele van die opmerkingen van wijder strekking waarmee Dr. Spufford, in alle bescheidenheid, telkens de lezer verheugt. De vóór 1433 in Vlaanderen gemunte nobels herinneren aan het Bourgondisch-Engelse bondgenootschap; de in dat jaar ingevoerde gouden rijder zou in uiterlijk en gehalte evenzeer kunnen wijzen op hertog Philips' verwikkeling in de Franse aangelegenheden; de gouden leeuw van 1454, ter waarde van 60 gr. VI., zou kunnen worden gezien als manifestatie van gegroeide zelfstandigheid; het slaan van de Bourgondische of Andriesguldens na 1466, in navolging van de gulden van de vier Rijnse keurvorsten, kan samenhangen met de toenemende oriëntering van Karel de Stoute (van wie de ordonnantie van 1466 reeds is uitgegaan) op Rijnland en Rijk. Deze opeenvolgende monetaire verwantschappen weerspiegelen niet alleen veranderende politieke, maar ook zich wijzigende economische omstandigheden (p. 36), met name verschuivingen van het handelsverkeer. Men ziet: uitermate belangwekkende suggesties. Eveneens interessant, maar niet zonder voorbehoud te aanvaarden, is ook de onderstelling (p. 51) dat het verleggen van de nadruk van aanmuntingen van goud, onder Philips de Goede, op die van zilver, onder Karel de Stoute, te verklaren zou

RECENSIES

zijn uit een verschil in politieke methoden. Terwijl Philips met diplomatieke middelen zijn macht had trachten uit te breiden, gaf Karel de voorkeur aan militair geweld. Philips' gouden leeuw was een prachtige prestige-munt, ideaal voor tactvolle geschenken aan vorsten en hun raadslieden; Karel's zilvergeld was uitnemend geschikt voor de betaling van soldij.

Van de getuigenis van gepubliceerde muntvondsten (een veertigtal, getabelleerd in Appendix V), aangevuld met gegevens uit enkele schriftelijke bronnen (uit rekeningen zou misschien nog meer te halen zijn geweest), is in het derde hoofdstuk (p. 55-73) gebruik gemaakt om na te gaan welke geldsoorten in feite circuleerden en ongeveer in welke verhoudingen, ook om bij benadering vast te stellen welke veranderingen hierin gedurende de eeuw zijn opgetreden. Het is bijzonder boeiend Dr. Spufford bij deze pogingen tot reconstructie van de muntomloop te volgen, maar de resultaten daarvan konden 'at best ... only a very tentative pattern' opleveren. De hoeveelheid geld die op een bepaald moment in omloop was, moest onbekend blijven.

Lof wordt toegezwaaid aan de hertogen, die, althans van Jan zonder Vrees tot en met Karel de Stoute, niet, zoals sommige andere heersers, de munt als een bron van inkomsten hebben geëxploiteerd. Zij hebben, misschien ook onder invloed van theoretici als Nicolas Oresme, het muntrecht als een plicht beschouwd en er eer in gesteld ter wille van 'le bien publique' voor goed en stabiel geld te zorgen (p. 130-146). Hierin waren zij één met de steden en Staten van hun landen, die, inzonderheid tijdens Philips de Goede, in de monetaire wetgeving een belangrijk aandeel hadden⁵ (p. 147-163). Vorst en Staten gezamenlijk hebben de problemen trachten op te lossen die veroorzaakt werden door een tekort aan edel metaal en door de concurrentie die vreemde munten van inferieur gehalte het Bourgondische geld aandeden (p. 74-129: 'La guerre monétaire'). Onder Maximiliaan, die noodgedwongen de munt uitbuitte en een inflatie in de hand werkte, is deze harmonie verstoord.

In deze bespreking zijn slechts enkele punten naar voren gebracht uit dit niet volumineuze maar rijke boek, dat een aanwinst van belang is voor onze historische literatuur. Een paar kritische opmerkingen tot slot: Over de bestuurlijke organisatie van het Bourgondische muntwezen is met hulp van de Index her en der vrij veel te vinden. Een kort systematisch overzicht zou de lezer tot steun zijn geweest. Iets dergelijks geldt voor de muntordonnanties, die op vele plaatsen worden vermeld. Ook daarheen wijst de Index wel de weg, maar het had nut kunnen hebben ze bijeen te brengen in een registerlijst, liefst met van de voornaamste de volledige tekst. Aan hun opmerkelijke preambels, die ook aan Pirenne niet zijn ontgaan, schenkt Dr. Spufford terecht aandacht (p. 138 vlg.). Druk- en andere foutjes zijn noch talrijk, noch belangrijk. Wel is het vreemd dat in een Engels werk, door een schrijver met Belgische ervaring, de stadsarchieven van Antwerpen en Gent worden aangeduid als 'Arch. Ville Anvers' en 'Arch. Ville Gand'.

A. G. Jongkees

5. Over deze inspraak, en over de Bourgondische muntpolitiek in het algemeen, zal in de toekomst ook te raadplegen zijn het monumentale Gentse proefschrift (1973) van W. P. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen onder het Huis van Bourgondië, 1384-1506*, dat nog slechts in gestencilde vorm voorhanden is (*ibidem*, IV, 199-221). Inmiddels verscheen van deze schrijver: 'La participation des sujets flamands à la politique monétaire des ducs de Bourgogne (1384-1500)', *Revue belge de Numismatique*, CXIX (1973) 103-134.

Albert Hyma, *The Life of Desiderius Erasmus* (Assen: Van Gorcum, 1972, 140 blz., f22.-).

Het lijkt een beetje afgezaagd te herhalen, dat iedere biografie een auto-biografische inslag heeft, maar in dit boek wordt een oude wijsheid weer nieuw: tussen p. 5 en 33 heeft de 'ik', de schrijver, zich in bescheidenheid meer dan drie en dertig keer verstoepd achter wat 'the present writer' ergens eens betoogde, zodat het boek een handzaam gereedschap is voor het opstellen van een bibliografie der geschriften van A. Hyma, te meer daar de noten controle mogelijk maken van de in de tekst genoemde. Onder de hand weet de lezer dan ook waar vele 'famous writers' vele 'serious errors' maakten, en vele beroemde boeken 'serious revision' behoeven.

Dit houdt al in, dat deze opmerking te negatief kan worden opgevat: de schrijver verbetert zich zelf ook verschillende malen; een royale zelfkritiek die wordt opgewogen door het gelijk dat 'the present writer' kreeg van grote geleerden, zo bijvoorbeeld van 'the famous Professor J. L. Margolin', die 'strongly supported the present writer's opinion on that important subject' (p. 56); hij aan wie de goede lezing van een passage ter harte gaat, zal oog hebben voor de variatie waarmee de schrijver ditzelfde op p. 45 en 61 weet uit te drukken.

De deelnemers aan de Erasmus-herdenking van 1936 zullen geroerd en de huidige lezers geïntrigeerd worden door de herinnering aan Renaudet, 'who appeared at the Erasmus Symposium to represent France, while the present writer was the official American speaker. Both men had some conversations in Rotterdam, and the writer enabled Renaudet to rent a certain suit from a local taylor'.

De titel van het boek zou dat doen vergeten, suggereert immers toch enigszins een moderne levensbeschrijving van Erasmus; maar de achterzijde van het boek helpt de lezer gelukkig uit de waan: 'the present study is an enlargement' van Hyma's *The Youth of Erasmus* (1930 en 1968). Dat zal zeker een voldoening zijn voor de uitgever, die nu ook aan de schrijver (geb. 1893) de gelegenheid geeft om niet alleen diens jeugd-geschriften in zijn ouderdom op te halen, maar ook een protest te uiten tegen een manipulatie-methode van een uitgever-collega, die een opstel drukte van een schrijver die niet eens op een symposium-programma stond en 'dropped the lecture bij the present writer, who had been the first speaker' (p. 35).

Hyma zelf is gewetensvol in het opnemen van kleine steekjes die hij liet vallen: zo zal de lezer toch wat onthand blijven staan bij de mededeling, dat Erasmus' verzamelde werken te Leiden werden uitgegeven van 1703 tot 1706 en 'referred to as L. B. by numerous experts' (p. 26). Vreemd, zal die lezer denken, hoe komt men er aan; maar toch zal hij bij wat geduld en volhouden bediend worden op p. 40, waar die letters 'L. B.' weer verschijnen maar dan hun duidelijke verklaring vinden, 'being the abbreviation of Lugdunum Bata-vorum, the Latin name for Leiden'.

Uit het bovenstaande mag niet de conclusie getrokken worden, dat Hyma blijft staan bij louter kritiek op zijn mede-Erasmus-kenners; hij deelt ook lof uit. Het boek ontlokt aan de lezers een gevoel van spanning juist door de afwisseling van blaam en lauwerkrans; want als er opgemerkt wordt 'one of the best accounts is ...' dan loopt de gedachtengang al haast sneller dan de tekst, in de zin van 'met prijzingen alleen komt men niet verder' en jawel, daar komt het: 'the present writer regrets ...'; of ...: 'the serious error appears ...', en een correctie volgt. Het zal de schrijver zeker voldoening hebben gegeven, dat een hernieuwde herdenking van Erasmus hem de gelegenheid gaf terug te keren naar de jaren van eigen volle kracht en naar *The Youth of Erasmus*.

E. H. Waterbolk